

**ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ТА
АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ХРАМІВ
СЕЛА РОМАНКОВО**

На підставі вивчених архівних джерел, картографії, натурних досліджень та наукових праць розглянуто архітектурно-містобудівні особливості пам'яток культового зодчества колишнього поселення Романково, які не збереглися до нашого часу

Ключові слова: храм, дерев'яна церковна архітектура, Романково, Запорозжжя, Катеринославщина

Село Романково є одним з найвідоміших запорозьких поселень, та на жаль, історичні віхи його виникнення й існування і зараз залишаються недостатньо дослідженими. Вціліла територія даного поселення знаходиться в адміністративних межах сучасного міста Дніпродзержинськ. Значна берегова ділянка території західної частини колишнього с. Романкове затоплена водами Дніпродзержинського водосховища.

Існує численна кількість статей та досліджень з історії поселення на березі Дніпра, в основу яких покладено відомі джерела різних часів, та всі вони повторюють вже відомі дані, залишаючи важливі складові виникнення і становлення населеного пункту поза увагою, більш того, додають питань та загадок в історії існування Романкового.

В даній праці маємо за мету дослідити етапи історичного розвитку території населеного пункту та його найважливіших громадських будівель – православних храмів, які з'являлися і зникали на теренах території села, використовуючи іконографічні та бібліографічні матеріали XIX-XX ст.

Про час виникнення с. Романкове писав Д.І.Яворницький: «Початок села Романкова не піднімається раніше другої половини XVII ст., так як ні у XVI ст., ні в першій половині XVII його ще не було» [16, с. 34]. Даний час в історії поселення, як і інші, мало досліджений внаслідок браку джерельної бази.

Не безпідставно вважається, що назву свою поселення отримало від Романкового кургану (Романкового урочища), про який вперше згадує Г.Л. де Боплан, що мешкав в Україні з 1620 по 1637 рр. Ось як він писав про місцевість де знаходився курган: «...Сие место весьма красиво и удобно для постройки города. Ниже находится остров, имеющий пол мили в длину, 150 шагов в ширину, затопляемый весною водопольем. Он также называется Романов и служит пристанищем для рыбаков...» [1, с. 17]. Саме Боплан вперше вказував, що запорожці мали звичку влаштовувати тут свої військові ради. Дана традиція існувала певний час. Відомо, наприклад, що на одній із рад (березень 1659 р.) на Романковому кургані, запорожці вирішували питання про будівництво церкви на Чортотлицькій Січі [6, с. 61].

На жаль, з наведеного Бопланом опису важко уявити, яким саме в ті часи були курган і острів, де саме вони розташовувалися і яким чином проводилися козацькі ради в даному місці. Зрозуміло тільки те, що в часи Боплана на вказаному місці з якихось причин збиралися козацькі ради¹.

Наприкінці XVII ст., як відомо за матеріалами 1689 року, Романів острів належав Лубенському Мгарському монастирю, оскільки тут розміщувався від монастиря «стан» для рибних промислів [9, с. 222-223]. Про наявність постійного поселення на материковій (поблизу Романкового кургану) або острівній частинах (Романів острів) того часу, поки що не знайдено даних. Спираючись на виявлені на сьогодні джерела, можна припустити, що у XVII ст. на острові численними рибалками влаштовувалися сезонні табори, а поруч, чи навіть безпосередньо, на Романковому кургані періодично влаштовувалося мобільне поселення під час проведення рад запорозькими козаками.

Романків курган та Романів острів² з такою ж назвою згадує у своїй праці «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу» Д.І. Яворницький, даючи прив'язку, яка з часом (в сучасному поселенні) вже мало чим допомагає локалізації місця розташування кургану. По-перше, Яворницький вказує, що Романків курган – це не один курган, а дванадцять (вони розташовувались колом, утворюючи невеличкий майдан в середині). По-друге, говорить, що вони розташовувались поблизу вітряка селянина Степана Салмая. По-третє, зазначає, що немає красивішого місця ніж те, де стоять вказані кургани (звідси можна було побачити у гарну погоду, лівобережне село Петриківку, що за 17 верст на північ, та село Новий Кодак за 20 верст на схід) [16, с. 34-35].

Місце локалізації Романкового кургану для нас дуже важливе, оскільки саме тут, за виявленими джерелами, розміщувалася перша з відомих на сьогодні церква села Романкового – Свято-Миколаївська. Її було збудовано у 1740 р. у часи Нової Січі, коли поселення територіально належало до Кодацької паланки. За одними даними, на Романковому кургані жили два козаки-аскети і при них була похідна церква на честь Св. Миколая [6, с. 52], за іншими – церкву влаштував за допомогою козаків священник Феодор, що прибув з групою переселенців-втікачів з Козельця, Ярославки і Басані

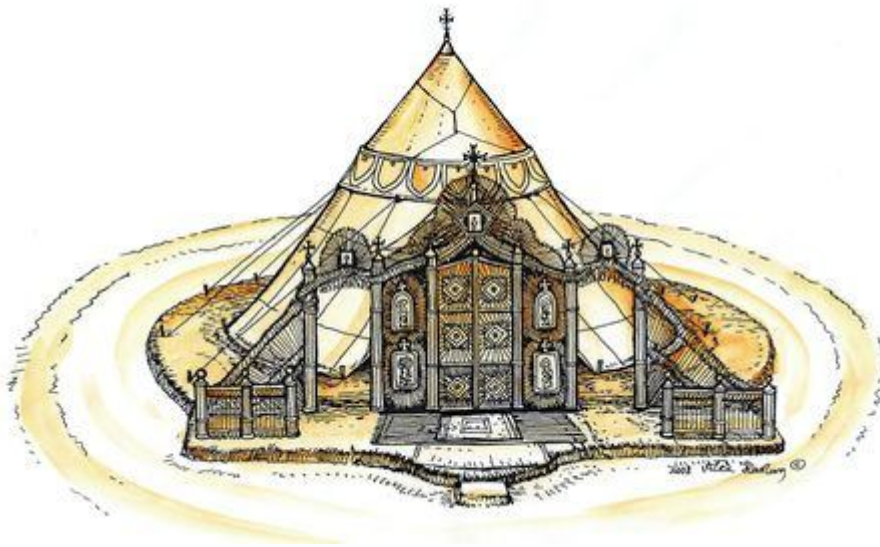
---

¹ Про ймовірну причину даного заходу йтиметься трохи нижче.

² Першим спроби локалізації острова робив Д. Яворницький, див. Яворницький Д.И. Вольности запорожских козаков. – СПб., 1898. – С. 63 (Великий остров, названный в известном сочинении французского инженера Боплана в XVII в., имевший, по его словам, полмили длины, полтора шага ширины, весной потоплявшийся водой, но летом служивший пристанищем для рыбаков, приезжавших на остров ватагами из Киева и других мест. Видимо ему соответствует остров Романков, расположенный среди Днепра, как раз против церкви Романкова, и имеющий около двух верст длины и одну версту ширины...). Як бачимо в часи Яворницького острів мав приблизно таку ж довжину як і в часи Боплана, а от ширина збільшилася вдвічі.

Козелецької та Бобровицької сотні Київського полку після придушення заворушень 1738 р. на чолі з Іваном Минацьким [6, с. 70].

Відомо, що перша церква була пересувна, влаштована на колесах і ззовні схожа «на хлівину», невисока, з малими вікнами і крихітними шпилями на даху. Нами була виконана гіпотетична реконструкція зазначеного мобільного храму [13, с. 282-287; 14, с. 179-189; 15, с. 291-300]. Її зовнішній вигляд в зібраному і розібраному вигляді наводимо нижче (мал. 1, 2). Невідомо до якого часу дана церква існувала в с. Романково, також невідома доля цієї мобільної споруди.

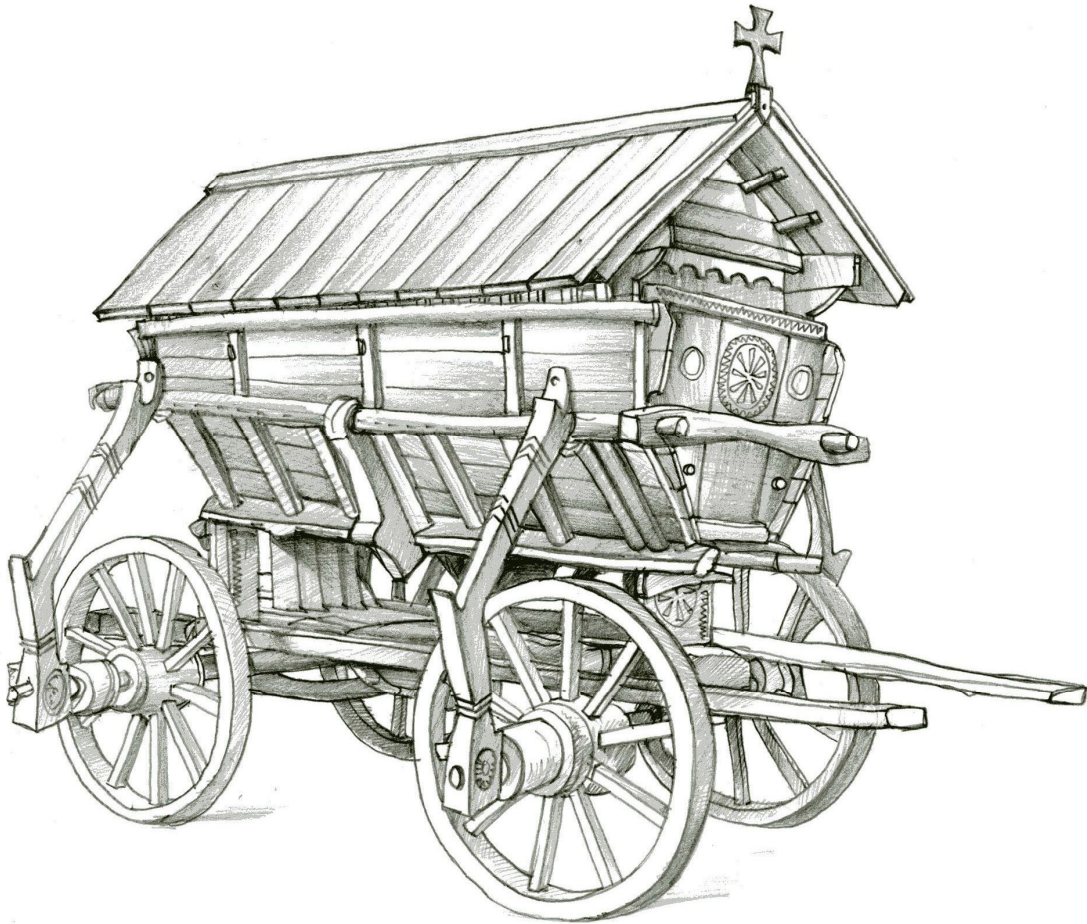
Мал. 1. Похідна церква на Романковому кургані в розібраному стані «в середині намету», підготовлена для проведення служби. Малюнок-реконструкція автора (2008 р.)

Актуальним на сьогодні залишається дослідження військової справи запорозьких козаків, методів будівництва та влаштування мобільних поселень і військових таборів, оскільки це допомогло б реконструювати не лише архітектурні особливості храму, а й відтворити його місце і роль в загальній структурі табору військової ради на Романковому кургані.

Тут згадаємо про звичку запорозьких козаків влаштовувати на Романковому кургані загальні ради. Можливою відповіддю на питання «Чому саме в цій місцевості відбувалися ради запорожців?» стане зображення на мапі другої половини XVIII ст. (мал. 3). На відомій картографії італійця Річчі Заноні [17, с. 54-56]¹ приблизно в цьому місці або трохи вище за течією Дніпра, позначено укріплення під написом «St. Kozac. Sicza» (Стара Козацька

¹ Друкований варіант цієї карти (початок XX ст.) зберігається у фондах Херсонського обласного краєзнавчого музею. Карта Заноні відтворює історію краю, допомагає визначити місце розташування поселень, фортець, попередні назви річок, озер та ярів, а також дозволяє простежити міграцію народів, що проживали на території Причорномор'я.

Січ) [4]. Про перебування громади козаків в Романковому відомо з «Предания о Козарах», записаного П. Кулішем і опублікованого в «Записках о Южной России» [5, с. 150]. На жаль, поки що бракує джерел, які б проливали світло на давню історію козацького укріплення, що розташовувалось в даній місцевості.

Мал. 2. Похідна церква на Романковому кургані в зібраному стані на колесах, підготовлена для походу. Малюнок-реконструкція автора (2008 р.)

Ф. Макаревський писав: «На Романовом кургане... они (козаки – О.Х.) жили свободно и безопасно, часто большими ватагами сходились и съезжались на эти места для общих советов и совещаний, день открытого моления и богослужения; здесь казаки были сильными и крепкими; в неоднократных стычках легко били и побеждали татар, даже в огромных массах» [6, с. 50]. Згадки про те, що запорозькі козаки проводили на Романковому кургані загальновійськові ради, навели науковців на думку, що це є побічним свідомством існування поблизу Романкового кургану укріпленого перевалочного пункту, в якому можна було знайти питну воду, продовольство, свіжих коней [2, с. 12]. Також дослідники, посилаючись на працю М. Слабченка [10, с. 342], вказують, що Романово і Романків курган,

начебто були фобургами (с французького – не справжнє місто, передмістя) невеличкого укріпленого містечка, обнесеного ровами і посиленого винесеними вперед охоронними бекетами [3, с. 55-56]. Це дуже смілива заява, але не безпідставна, вона поки що носить гіпотетичний характер і для її доведення слід віднайти і опрацювати відповідні джерела.

Мал. 3. Зображення укріплення «St. Kozac. Sicza» (Стара Козацька Січ) на мапі італійця Річчі Заноні (фрагмент)

Для реконструкції згаданого табору необхідним є проведення натурних досліджень території, про яку йдеться. З цим є певні проблеми, оскільки, не зважаючи на низку праць дослідників, місце розташування Романкового кургану залишається дискусійним. Проблем додають й антропогенні перетворення 1950-1970-х рр., що відбувалися на місцях можливої локалізації комплексу курганів на території с. Романкове.

Сучасні дослідники дніпродзержинської спадщини згадують напрацювання романківського краєзнавця Федора Сокурєнка, який вважав, що дванадцять згаданих Д. Яворницьким курганів розташовувались майже по всій території колишнього Романкова. Нібито на південному сході від території колишнього поселення курганий комплекс починався (в районі найвищих позначок сучасних дніпродзержинських вулиць Артема і Цюлковського), потім кургани тягнулися в низину до сучасної вул. Квітів і заводу продтоварів, далі підіймалися вище до місця розташування сучасної школи № 28 (територія так званої «Левади»), вздовж вул. Морської на захід і

закінчувалися в районі сучасної вул. Декабристів!¹ За даною гіпотезою, комплекс Романового кургану мав довжину більше 5,2 км і зовсім не нагадував за конфігурацією коло з невеличким майданом в середині! Тож, локалізація кургану залишається дискусійним питанням.

Вивчення картографії другої половини XVIII – початку XX ст., праць дослідників, сучасної топооснови та результати натурних досліджень місцевості, вказують на наявність п'яти можливих місць локалізації вірогідного Романкового курганного комплексу, які знаходяться в безпосередній близькості з населеним пунктом, що певний проміжок часу був відомий під назвою Романково. Чотири з запропонованих місць знаходяться на найвищих позначках пругу рельєфу правого берега Дніпра і відокремлюються одне від одного двома розлогими давніми балками (Ароманенковий та Шемішен яри²). Перше можливе місце Романкового кургану локалізується на території сучасного військового цвинтаря по вул. Скаліка в Заводському районі Дніпродзержинська і поблизу нього (цвинтаря) (мал. 4, поз. 1). Друге в місці перехрестя сучасних вулиць Романківської та Сумської (східніше великого Романківського-Дніпродзержинського цвинтаря) (мал. 4, поз. 2). Третє – на ділянці, обмеженій сучасними вулицями Пограничною, Конотопською і Купянською (мал. 4, поз. 3). На всіх згаданих місцях на початку XX ст. знаходилися значні групи курганів.

Враховуючи можливість варіацій трактування джерел, можливим є припущення розміщення Романкового кургану взагалі в іншому місці, на великих пагорбах, що існують вище за течією р. Дніпро (мал. 4, поз. 4). Тут згадаємо свідчення Боплана щодо опису розташування Романового острова і Романкового кургану. Передусім, ведучи мову про сам курган («...Сие место...»), він також вказує місце розташування острова («...Ниже находится остров...») [1, с. 17]. Важко сказати напевно, що мав на увазі Боплан, коли використовував уточнення «ниже» (чи то позначку рельєфу, а чи то прив'язку до течії ріки).

Наведемо також матеріали Ф. Макаревського, які використано при описі місця розташування слободи Шошеновки (Сошенівки), що розташовувалася за течією Дніпра вище від слободи Романково. Феодосій вказує, що слобода знаходилася «в славных, роскошных и богатых дачах запорожского казачества урочище Щуровка, Щуровок при Днепре, не далеко от знаменитого и для запорожцев вечно-памятного Романова Кургана...» [6, с. 333]. Дослідник використовуючи термін «не далеко», на жаль, не уточнює відстань, трохи далі в тексті він лише вказує відстань від слободи Щурівки до Романківського приходу – 10 верст (це дорівнює приблизно 10,7 км – О.Х.) [6, 335].

---

¹ Даний опис наводиться за виданням Буланова Н. «Камянские этюды в стиле ретро». – Днепродзержинск, 2009. В цьому ж виданні приведено малюнок Кузнецова «Схема Дніпра в районі Романового острова», та на жаль нема схеми курганів, про які йдеться.

² Назви наведено за «Планом генерального межування Катеринославського повіту» 1782 р.;

Знаходимо також у Ф. Макаревського при описі села Петровське: «...В 1745-1750 годах на Семенов день, в урочище Щуровке, при Романовом кургане...» [6, с. 199]. Тут, взагалі, дослідник об'єднує два топоніми, ніби то вони розташовані поруч!

За сучасними розрахунками з'ясовано, що відстань від колишнього місця розташування слободи Сошенівки (Шошеновки)¹ до місць можливого розташування Романківського кургану (вказані вище перші чотири варіанти, що прив'язані до ойконіму «Романково») становить 8, 10 (тут дві ділянки розташовані поруч) та 12 км (відстань по умовній прямій лінії). Тож лише продовження досліджень дозволить вказати на правильне місце локалізації кургану і допомогти правильно визначити місце майбутніх археологічних досліджень, які б пролили світло на історію одного з найдавніших поселень на теренах колишнього Запорозжя.

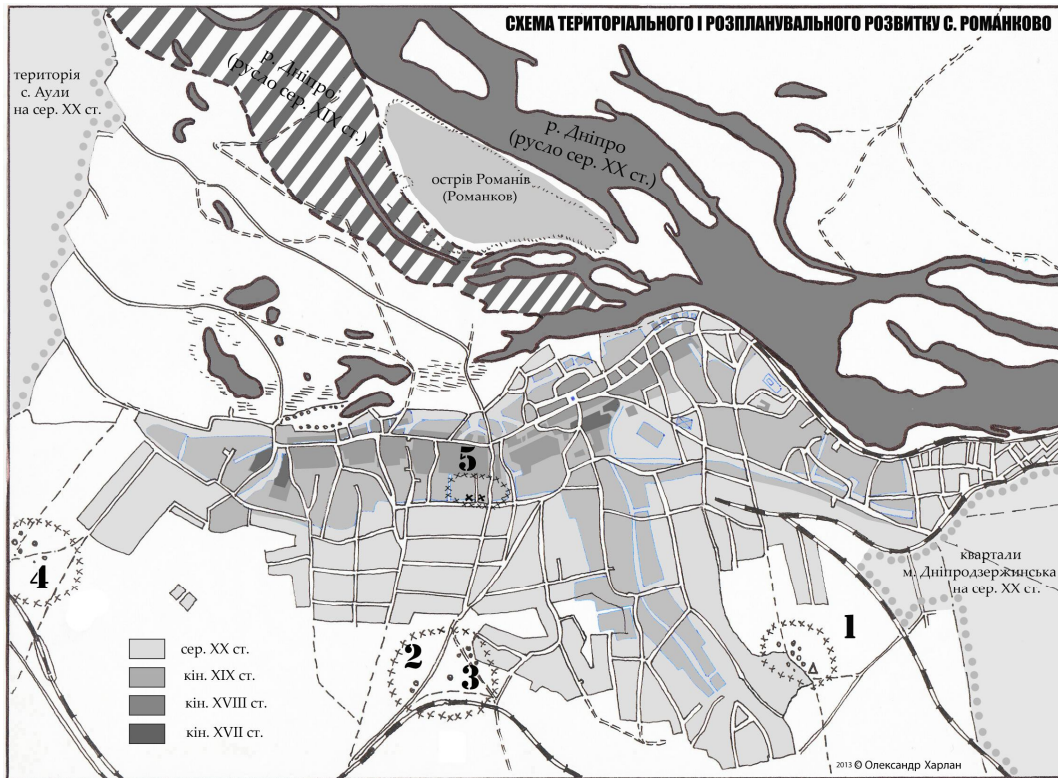
Краєзнавець Ф. Сокурєнко також локалізував місце розташування мобільної церкви районом сучасної вул. Молдавської в Дніпродзержинську [2, с. 14]. На жаль, невідомо, на основі яких даних це було зроблено. Навіть якщо припустити правильність локалізації місця, необхідно пам'ятати, що її розташування повинно було підказати місце знаходження Романкового кургану! Чи врахував краєзнавець свідчення Яворницького? Можливо, публікація архіву романківського краєзнавця Ф. Сокурєнка дозволить з'ясувати невідомі, але дуже важливі моменти історичної топографії населеного пункту і зорієнтувати у правильному напрямку майбутніх дослідників минувшини с. Романкове. Варто також враховувати п'яте місце локалізації Романкового кургану, яке, на нашу думку, заслуговує на ретельну увагу дослідників і має певну перевагу над іншими вище наведеними ділянками (мал. 4, поз. 5). Дана ділянка розташовується на теренах схилу річкової долини на другій надзаплавній терасі, вона знаходиться найближче з усіх представлених ділянок до річкового русла. Саме цю ділянку вказував у своєму щоденнику дослідник залишків козацьких укріплень П. Мусієнко у 1965 р., коли писав про козацький табір-великий курган в Романково на високому крутому березі Дніпра [7, с. 147]. За картографією другої половини ХІХ ст. добре видно, що саме в цьому місці знаходилися кілька вітряків, серед яких, можливо, і перебував вітряк селянина Степана Салмая, про який згадував Д. Яворницький.

Говорячи про Романів (Великий) острів, зауважимо, що дамба Дніпродзержинської греблі перетнула посередині територію колишнього

---

¹ Вся давня частина слободи знаходиться під водами Дніпродзержинського водосховища, збереглося лише місце розташування другої церкви на честь Ікони Казанської Божої Матері і кілька кварталів пізнього походження. Про слободу див. Харлан О.В. Ставрографічний комплекс церкви села Шошенівка на Верхньодніпровщині // Праці науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Вип. 7. – К.: Фенікс, 2012. – С. 263-271; Харлан О.В. Шошенівка (Сошенівка): до історії зниклого поселення та храму на честь Ікони Казанської Божої Матері // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2014 рік. – Дніпропетровськ, 2013. – С.120-124;

острова. Вцілів лише східний край острова, що знаходиться навпроти Романківської забори (район причалу ГЕС і водозабору) і розділяється рукавом Дерикачка від острова Кривець. Первинну конфігурацію острова станом на середину XIX – середину XX ст. наводимо на схемі територіального та розпланувального розвитку с. Романкове (Романкового) (мал. 4).

Мал. 4. Схема територіального і розпланувального розвитку с. Романково (складено автором у 2013 р.). (Найдавніші місця виникнення запорозьких зимівників позначено темно сірим кольором, кожному періоду існування поселення відповідає певний відтінок сірого кольору. Виділено ділянки варіантів розташування Романового кургану (за матеріалами різних дослідників), їх позначено цифрами від 1 до 5).

Остаточно місце розташування першої церковної будівлі Романково можна буде локалізувати лише знайшовши майдан, що розташовувався в середині Романкового кургану. Після опрацювання низки джерел, можна буде археологічно дослідити ймовірну ділянку, де проводилися козацькі ради.

Друга церква – на честь Успіння Пресвятої Богородиці була збудована у 1766 р. на так званій Заборі. Ця східна прибережна околиця поселення, розташована на величному мису, в той час була обрана для будівництва культової споруди [16, с. 35]. У 1767 р. Свято-Успенська парафіяльна церква с. Романкове входила до складу запорозького хрестового Старокодацького намісництва. Тут існувало 60 дворів та 2 бездворові хати і мешканців 870 осіб, при церкві було 2 священники [6, с. 96].

Друга дерев'яна церква на честь Успіння Божої Матері розташовувалася на відстані чверті версти (це приблизно 267 м) від берегової смуги Дніпра, на

схід від Романкового кургану. Відомо, що для її будівництва використовували соснове дерево. Церква була низькою з покритим гонтом дахом, з одним куполом, нефарбована, на вигляд «приземкувата, печеричкою» [16, с. 35]. Історія виникнення даної церкви сягає 1754 р., коли церковна громада села Войтово (Криловської протопопії), яке знаходилося тоді на теренах Нової Сербії, клопоталася щодо перенесення Успенської церкви до запорозького села Романкове, оскільки мешканці зазначеного населеного пункту сюди переселилися. Не зважаючи на згоду Київського митрополита на влаштування храму, парафіяни Успенської церкви не отримали дозволу від адміністрації Нової Сербії (І. Глебова) на перенос споруди. Тому, громадою було закладено в Романковому нову дерев'яну Успенську церкву. До неї було призначено священика Андрія Білостоцького, повторно подано прохання щодо повернення церковного інвентарю, частину якого забрав калантаївський ієрей Семіон Петров, до решти не допускав церковний ктитор Іван Турик (під охороною якого знаходилася споруда зазначеної церкви села Войтово) [8, с. 117-119]. Не отримавши підтримки з боку адміністрації Нової Сербії, громада призупинила будівництво Успенського храму. Її було завершено, як вище зазначено, у 1766 р. Першими священиками Свято-Успенської церкви с. Романкове стали колишні запорозькі старшини Йосип Борозна та Іоанн Щербанський, дяками – колишні козаки Ілля Стефанов і Яків Білий [2, с. 16].

Д.І. Яворницький вказує, що «поруч з церковною спорудою стояла дерев'яна дзвіниця, крита гонтом, висотою до 15 сажнів (32 м – О.Х.), з п'ятьма баштами, нефарбована. На кожній з чотирьох сторін дзвіниці стояв ангел на бляшаному пруті з петлями, як на дверях, з трубою, вставленою в ліву руку і прикладеною до рота. На середній башті стояв апостол Андрій з хрестом у правій руці і з сувоєм у лівій, на якому було написано: «На сих горах процвіте благодать божа». Під час руху вітру ангели поверталися з боку в бік, а труби їх видавали звуки: «Кругом дверей його ганяє, а воно й грає» [16, с. 35].

У 1774 році за розпорядженням Новоросійської губернської канцелярії слобода Романкова стала державною військовою слободою. При складанні загального перепису 1782 року в державній військовій слободі Романковій виявлено і до списку внесено постійних осілих мешканців чоловічої статі 1344 душ, а жіночої – 1087 [6, с. 176].

У 1786 р. Успенська церква стала дуже старою. У рапорті до архієпископа Славенського і Херсонського Никифора благочинний Катеринославського повіту священик Ілля Клементідієв писав: «Ветхостию своею делающую святому месту неблагопристойность и безобразие, а притом тамошние как священники, так и всеобщие приходские люди словесно, а ныне и письменно просили меня представить вашему высокопреосвященству, не будет ли благоволения дозволить вновь тамо выстроить церковь на три престола собственным их коштом, на что и часть дерева и часть суммы уже изготовлено...» [6, с. 176]. На основі цього рапорту преосвященний Амвросій архієпископ Катеринославський і Херсонско-Таврійський, дозволив в слободі

Романковому влаштувати нову – третю (на іншому місці – О.Х.) церкву. 20 лютого 1787 р. було видано благословительну храмодавчу грамоту на закладку і спорудження нової церкви.

20 серпня 1791 р. будівництво нової дерев'яної церкви з трьома приділами було завершено і розміщено в ній іконостаси в середньому та бічних приділах. 30 січня 1792 р. Катеринославське духовне Правління представило преосвященному Амвросію відношення, в якому просило дозволу на освячення новозбудованого храму. Після цього карнаухівський священник Василь Удовицький, якого було надіслано Правлінням, оглянув новозбудовану споруду і засвідчив: «Успенская церковь строением уже совсем окончена и средний иконостас работами снесарскою и иконостасною сделан и на месте поставлен, другие же два иконостаса снесарскою работою окончены и бляты иконописною работою зделаны, однако совсем несовершенны. Ризницы ж, сосуд и книг часть из старой в новую перенесена, а часть оставлена в старой церкви до освящения новой, на отправление временного служения, и во освящении новой церкви остановки и препятствия быть не может...». На основі цього відношення 17 травня 1792 р. преосвященний Амвросій благословив освятити нову влаштовану Успенську церкву з дозволом видати новий освячений антиминос.

30 травня 1793 р. священник Успенської церкви Федір Щетінський у своєму проханні зазначав, що протопіп Іоанн Станіславський на виданому антиминосі для середнього престолу освятив Свято-Успенську церкву, але на два бічних престоли (Святителя Миколая і Святого Андрія Первозваного) антиминоси не видано, тому він просив видати два антиминоси. 15 червня 1793 р. прохання було виконане [6, с. 178-179]¹.

Певний час у с. Романкове водночас існували дві сталі храмові споруди. Перша Успенська церква простояла на так званій Заборі до 1793 р., після чого, як свідчить Д.І. Яворницький², її було розібрано і продано до сусіднього с. Іванівка на р. Суха Сура, що в двадцяти п'яти верстах від Романкова, поміщику Семпировичу, де в 1855 році згоріла під час пожежі [16, с. 36]. Стару ж дзвіницю перекотили на катках до місця нової церкви, де вона простояла до 1827 р.

На місці старої церкви ще наприкінці ХІХ ст. стояла кам'яна капличка (локалізувалася територією городу селянина Федора Німченка). Як вказує Д.І. Яворницький, у 1865 р. ця капличка була розрита одеським археологом

---

¹ В метриці, яку заповнив священник, знаходимо дані з клірових відомостей і літопису про початок будівництва третьої церкви ще в 1787 р. Див.: Баришковский П. Успенская церковь села Романково Екатеринославского уезда. – Романково, 1887 (рукопис). – С.2.

² Вірогідно, він помиляється, оскільки на такій відстані від Романкова існувала Іванівка на р. Мокра Сура, в ній дійсно існувала дерев'яна церква. Вона знаходилося нижче за течією поселень Кринички та Нововоскресенська (сучасне село Світлогірське Криничанського р-ну Дніпропетровської області). У 1860 р. в Іванівці поміщицею Катериною Лукашевич (уродженою Семпирович) було збудовано нову дерев'яну церкву на честь Зачаття святої Анни.

Чіріковим. Під час досліджень на глибині півтора сажнів (3,2 м) було знайдено шматок деревини, на думку Д.І. Яворницького, «можливий залишок від того дерев'яного хресту, що ставився при закладенні церкви». Поруч було знайдено сталевого списа довжиною три з половиною вершки (15,6 см) для вирізання частинок просфірок. Розкопки показали, що церковна будівля була поставлена на невисокому фундаменті і в ній була земляна підлога, обмазана глиною.

Д.І. Яворницький залишив опис деяких церковних речей, що зберігалися в третьому храмі с. Романкове [16, с. 36-37]. Деякі з них мають дуже цікаві написи, що інформують про давніх запорозьких парафіян та ктиторів романківської парафії. Також, згадуються: «...євангеліє московського друку 1759 р., аршин завдовжки (71 см – О.Х.), шириною дванадцять вершків (трохи більше 53 см – О.Х.), більше двох пудів ваги (більше 32 кг – О.Х.), з написом, зробленим по аркушах унизу: «Сія книга глаголемая євангеліє куплена рабом Божиим Савкою Соломкою за покойного Макара дядька своего [...] ценою за триста шестьдесят рублей в церковь романковскую свято успенскую 1779 года, ноября 9 дня за памяти священников при оной церкви упомянутого года находящихся Євфимія Сербінова Іоана Семьонова і ктитореі Іоана Старого і Грігорія Недоеда»; хрест срібний оправі, з написом «Сеі хрест надал козак сече запорожской куреня шкурінского Мартін Сіла до храму успенія пресвятія богородіці в село Романков 1758 году» [16, с. 36]. Такий самий хрест, з написом «Отменіл сеі хрест козак куреня сергейвского Леско Чорний в церковь романовскую пресвятія богоматере за упокой родителей Васілія Агафію і старанієм іерея Феодора Щетинского 1777 года августа 10 дня» [16, с. 36-37]. Аналогічний хрест, з наступним написом «Сеі хрест отменіл Алексей Гнедій в церков романковскую за 55 ру.»; тріодь пісна, київського друку, за царювання імператора Петра III, з написом «Богоматере всіло романково книга тріодь постная куплена козаком куреня тітаровского Ілією Харкуном ценою за чтірі рублі до храму Успенія 1762 года»; євангеліє московського друку 1745 року; книга Симфонія того ж друку 1761 року; книга Маргарит 1773 року [16, с. 37].

Третя дерев'яна церква хрещата в плані, дев'ятидільна, з центральним четвериком і прямокутними раменами просторового хреста. Центральний четверик, виділений у зовнішньому об'ємі чотирикутним зрубом, переходив у двозаломний восьмимерик верху з вишуканим завершенням барокових обрисів. Бічні верхи розташовані не на головних вісях, а в міжраменах головного хреста. Церква мала висоту 9 сажнів (19,2 м), увінчувалася п'ятьма банями (центральна найвища) зі світловими ліхтарями, струнками завершеннями, маківками та хрестами. Була горизонтально пошальована (за матеріалами 1880 р.). Споруда мала дуже виразний об'єм. У 1870-х рр. до неї з заходу було прибудовано дзвіницю. Споруда виконувала роль головної домінанти поселення. Навколо церковної ділянки існувала висока дерев'яна огорожа. З південного боку ділянки стояла брама. Місце розміщення храму потребує

уточнення. Відомо, що церква стояла «...на рівному місці, поміж будинків, поблизу річкової заплави Дніпра»¹.

В четвертій дерев'яній церкві – на честь Успіння Божої Матері – богослужіння було розпочато у 1894 р. [12, с. 175-176]. Вона була 3-х престольна. Другий престол на честь святителя Миколая, а третій – на честь апостола Андрія Первозваного.

Мал. 5. Зовнішній вигляд останньої дерев'яної Свято-Успенської церкви в Романковому. (За матеріалами Дніпродзержинського краєзнавчого музею (прорис автора (2005 р.), за виданням Буланова Н. Земні силиети віри. Історія церков Кам'янського (Дніпродзержинська). – Д., 2000. – С. 27)).

За історичними фотоматеріалами ХІХ ст., четвертий дерев'яний храм – Свято-Успенський збудований вже за єпархіальними традиціями (мал. 5). Дерев'яний, хрещатий в плані, зі скороченими бічними гілками, з однією главою на середхресті, яку встановлено на восьмерику і увінчано напівсферичною банею з декоративною маківкою та хрестом. З заходу було зведено дзвіницю з шатровим верхом. Навколо церковної ділянки існувала дерев'яна огорожа. Поруч з церквою розташовувалася сторожка [11, с. 68-69], а неподалік від церковної садиби знаходився будинок священика. Причт церкви складався з 2 священиків і 2 псаломників: 1-й священик Петро Микитович Жежеленко (священик з 1885 р., на даному місці з 1889 р.), 2-й

¹ За матеріалами священика Петра Барішківського (1880 р.).

священик Микола Іванович Житецький служив з 1897 р., а з 1914 р. Микола Песков, 1-м псаломником-дияконом був Хведір Опанасович Некрасов (на даному місці з 1889 року), 2-м псаломником з 1902 р. був Петро Антонович Поветін, з 1912 р. ним став Сергій Григорович Горбатенко, церковний староста Кодрат Гунька з 1913 р. [11, с. 68-69; 12, с. 175-176]. Четверта церква теж не вціліла. Місце розташування потребує уточнення після археологічних досліджень.

До Свято-Успенської церкви була приписана Покровська церква. Не відомо, з якого матеріалу вона була збудована і коли. Також залишається не з'ясованим місце її розташування.

Після локалізації ділянок розміщення п'яти православних храмів села Романково на них слід провести ретельні археологічні дослідження. Вивчення даних ділянок дозволить професійно реконструювати зовнішній вигляд старовинних культових споруд і можливо відтворити втрачені доміанти історичного поселення Дніпропетровщини.

Бібліографічні посилання:

1. Боплан. Описание Украйны. – СПб.: Тип-я Карла Крайя, 1832. – 179 с.
2. Буланова Н. Земні силуети віри. Історія церков Кам'янського (Дніпродзержинська). – Д.: «Січ», 2000. – 110 с.
3. Буланова Н.М. Проблема урбогенезису Кам'янського-Дніпродзержинська // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – 2010. – Вип.8. – С.52-61.
4. Karta Granic Polski, y Rossyi, Zawieraiąca Część Południową Ukrainy, y Przeciąg Dniepru, Zacząwszy od Kiiowa, aż do Samary.
5. Кулиш П. Записки о Южной Руси. – СПб., 1856. – Т.І. – 354 с.
6. Макаревский Ф. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття. – Д.: Дніпрокнига, 2000. – 1080 с.
7. Мусяенко П. По местам запорожской славы // Радуга. – 1969. – ноябрь – №11. – С. 144-150.
8. Пивовар А.В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – К.: Академперіодика, 2003. – 332 с.
9. Подтвердительный универсал гетмана Мазепы Мгарскому Лубенскому монастырю на рыбные ловли по Днепру при острове Романкове. 1689 июля 19. 190 // Акты относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. 1633-1699. – СПб.: Тип-я Эдуарда Праца, 1853. – Т.5. – С. 222-223.
10. Слабченко М.Є. Паланкова організація Запорозьких Вольностей / М.Є. Слабченко // Козирєв В.С. Матеріали до адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.). – Запоріжжя: Б.в., 1999. – 426 с.

11. Справочная книга Екатеринославской епархии. Издание Екатеринославской Духовной Консистории. – Екатеринослав: Тип-я Братства св. Владимира, 1908. – 1103 с.
12. Справочная книга Екатеринославской епархии за 1913 год. – Екатеринослав: Тип-я С.И. Барановского, 1914. – 488 с.
13. Харлан О.В. Мобільні храми запорозьких козаків // Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Зб. наук. стат. – К., 2010. – Вип.19. – 564 с.
14. Харлан О.В. Про своєрідність культової архітектури запорозьких козаків // Софійські читання. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Духовний потенціал та історичний контекст християнського мистецтва» (м. Київ, 28-29 травня 2009 р.). – К., 2010. – 501 с.
15. Харлан О.В. Стилiстичнi й типологiчнi особливостi дерев'яних храмiв Запорозьких Вольностей XVII-XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Зб. наук. стат. – К., 2009. – Вип.18. – 428 с.
16. Эварницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа.– СПб.: Изд-е Л.Ф.Пантелеева, 1888. – Ч.1. – 294 с.
17. Эварницкий Д.И. Карты Украины и Запорожья и планы р. Днепра // Труды тринадцатого археологического съезда в Екатеринославе 1905. т. II. – М.: Тов-во типографи А.И.Мамонтова, 1908. – 533+273 с.: іл.

А.В. Харлан

К вопросу локализации месторасположения и архитектурно-градостроительных особенностей храмов села Романково.

На основе изученных архивных источников, натурных обследований и научных работ рассмотрены архитектурно-градостроительные особенности исчезнувших памятников культового зодчества бывшего поселения Романково

Ключевые слова: храм, деревянная церковная архитектура, Романково, Запорожье, Екатеринославщина

O.V. Kharlan

On the issue of localization and architecture and urban planning characteristics of the churches of village Romankovo

Based on the studied archival sources, mapping, field research reviewed scientific papers and architectural and urban features monuments of religious architecture of the former settlement Romankovo, that not survived to our time

Key words: Romankovo, Romanov island, Romanov mound, temple